مجله علمی- تحقیقی جوزجانان

دوره ۱۷؛ شماره ۲ (مسلسل ۴۵)؛ خزان و زمستان ۱۴۰۳؛ صفحات ۴۵- ۵۷

شاپا چاپی: ۳۰۸۰-۱۰۶۰ - شاپا الکترونیکی: ۳۰۸۰-۱۰۷۹

اۉزبېک تیلی‌نینگ تورکي تیللر آره‌سیده توتگن اۉرنی

نور الله آلتای

پوهنوال، اوزبیک تیلی و ادبیاتی بولیمی، اجتماعی بیلملر بیلیم اویی، جوزجان بیلیم یورتی، شبرغان، افغانستان.

https://orcid.org/0009-0008-8413-4247 - noorullah.alty@ju.edu.af

https://doi.org/10.69892/jawzjanan.2024.44

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱/۲۶ - تاریخ پذیرش:۱۴۰۴/۲/۲۱)

قیسقرتمه

اوشبو مقاله‌ده افغانستان اۉزبېک ضیالیلری تامانیدن اجتماعي ترماقلرده بیلیب ـبیلمسدن «بیز اۉزبېک ایمسمیز - تورکمیز، تیلیمیز اۉزبېک تیلی ایمس، تورک تیلی دیر» قبیلیده‌گی فکرلرنینگ اۉرته‌گه تشلنیشی حاضرگی کونده هم علمي، هم عملي تاماندن خطا و ناممکن ایکن‌لیگی تورلی معتبر ادبیاتلرگه سویه‌نیلگن حالده تحلیل قیلیندی. تاریخي نقطۀ نظردن حاضرگی تورکي خلقلرنینگ مشترک تیلی بۉلگن قدیمگی تورکي ادبي تیل حاضرگی کونده اۉلیک تیل حسابلنگن‌لیگی و بوگونگی کونده اۉتّیزگه یقین تورکي تیللر اوچون آنه تیل بۉلگن‌لیگی، شونینگدېک، اۉزبېک اتمه‌سی‌نینگ اۉزبېک خلقی و اۉزبېک تیلیگه قچان و قنده‌ی نسبت بېریلگن‌لیگی، تأریخي جهتدن اۉزبېک تیلی و اۉزبېک خلقی قیسی ناملر اتلگن‌لیگی و اونینگ سببلری، همده اۉزبېک تیلی «تورک تیلی»نینگ لهجه یاکه شېوه‌سی ایمس، بلکه اۉن اوچینچی میلادي عصرنینگ ایکّینچی یرمیدن باشلب مستقل تیل صفتیده شکللنه باشله‌گن‌لیگی و حاضرگی کونده اۉزبېکستان جمهوریتی‌نینگ رسمي دولت تیلی و ایلّیک میلیونگه یقین اۉزبېک خلقي‌نینگ، دنیانینگ قی بیر ییریده یشه‌مه‌سین، ملي تیلی ایکن‌لیگی تأریخي یازمه یادگارلیکلر، اۉزبېک ادبي تیلی تأریخی، اۉزبېک تیلی‌نینگ تاریخي گرامری، اۉزبېک ادبیاتی تأریخی و تورکي تیللرنینگ قیاسي گرامری کبی ادبیاتلرگه اساسلنگن حالده اثباتلشگه حرکتی قیلیندی و کوتیلگن نتیجه‌گه ایریشیلدی.

کلیت سۉزلر: *ادبي تیل، اۉزبېک تیلی، اېسکی اۉزبېک ادبي تیلی، تورکي تیللر، حاضرگی اۉزبېک ادبي تیلی، قدیمگی تورکي ادبي تیل.*

Scientific-Research Journal of Jawzjanan
Volume 17; Issue 2 (Serial No. 45); Fall 2024 & Winter 2025; Pages 45–57
P-ISSN: 3080-1060 – E-ISSN: 3080-1079

The Status of Uzbek Language Within Turkic Languages

Noorullah ALTAY

Associate Prof. Department of Uzbek Language and Literature, Faculty of Social Science, Jawzjan University, Sheberghan, Afghanistan.
noorullah.alty@ju.edu.af - https://orcid.org/0009-0008-8413-4247

https://doi.org/10.69892/jawzjanan.2024.44

(Received: 15/04/2025 - Accepted: 11/05/2025)

Abstract

This paper critically investigated the recent dissemination of narratives among Afghan-Uzbek intellectuals across social media platforms, wherein assertions are either through misinterpretation or deliberately made that "We are not Uzbek, but Turk; our language is not Uzbek, but Turkish." Drawing upon a wide range of authoritative philological and historical sources. This study contends that such claims are fundamentally flawed from both theoretical and empirical standpoints. From a diachronic linguistic perspective, it is demonstrated that the Old Turkic literary language, once the common linguistic medium among early Turkic-speaking populations has long ceased to function as a living language and nearly thirty distinct Turkic languages have evolved as each exhibiting independent phonological, morphological, and syntactic systems. The research further substantiates that the Uzbek language is not a regional dialect or a sub-branch of another Turkic language rather, it has developed as an autonomous language since the second half of the 13th century. In contemporary times, Uzbek holds the status of the official state language of the Republic of Uzbekistan and is recognized as the national language of Uzbeks globally. The arguments presented herein are anchored in the analysis of historical written monuments, the diachronic development of the Uzbek literary language, historical Uzbek grammar, and comparative studies within Turkic linguistics. The findings reinforce the position of Uzbek as a distinct fully independent member of the Turkic language family.

Keywords*:* *Literary language, modern Uzbek literary language, Old Turkic literary language, Old Uzbek language, Turkic languages.*

کیریش

ســۆنگگی چاغلرده اَیریم علمي-مدني ییغینلرده، شــونینگدېک، اجتماعي ترماقلرده اۆزبېک یاشلری آره‌سیده «بیز اۆزبېک اېمسمیز – تورکمیز، تیلیمیز اۆزبېک تیلی اېمس، تورک تیلی دیر، دشــمنلر تحقیرلش اوچون بیزنی اۆزبېک دېب اتشــگن»، دېب اۆزبېکلیکدن بېزیب، تورکلیکدن پناه ایزلش و اۆزبېک‌لیکلریدن خجالـت حسّــینی توییش حاللری تېز-تېز کۆزگه چلینه‌دیگن بۆلیب قالـدی. تۆغری، بو ســۆز تـاریخي جهتدن حاضرگی کونده دنیـانینگ تورلی جغرافي حدودلریده یشــب کېله‌یاتگن ۳۰گه یقین تورکي خلقلرنینگ عمومي نامی بۆلگن. بلکه بوندن مینگ ییـل آلـدین، حاضرگی کونـده، هم فۆنېتیک، هم گراماتیک، هم لېکســیک جهتدن بیر-بیریـدن فرق قیلووچی تورلی تورکي تیللر نمـاینـده‌لری یگـانـه تیلـده، حـاضر اۆلیـک تیـل حســابلنگن تورک تیلیده، ســۆزلشــگنلر. لېکن بو کونگه کېلیب، بیر-بیریگه قریندا‌ش بۆلگن بو خلقلرنینگ تیللریده هم، مدنیتلریده هم، عرف-عادتلریده هم، حتا یوز توزیلیشــلریده هم کتّه فرقلر وجودگه کېلگن. بونی تیل‌شناسلیک و تورکي‌شناسلیک علملری هم تصدیقله‌یدی. چونکه بیر ملت بۆلیش - تیـل بیرلیگی، حدود بیرلیگی، اقتصــادي بیرلیـک و روحي بیرلیکنی طلب قیله‌دی. شــونده‌ی اېکن، دنیا تورکي خلقلرینی بیر تیل، بیر بیراق آســتیگه ییغیش ناممکنلرنینگ ناممکنی دیر. چونکه بوندن ســکّیز یوز ییل مقّدم یگانه تیلده ســۆزلشــگن تورک ملتی اوزاق تـاریخي جریان نتیجه‌ســیده ۳۰گه یقین کتّه-کیچیک ملت-اېلتلرگه بۆلینیب کېتگن. حاضرگی کونده اېســه، تورک، اۆزبېک، قزاق، قیرغیز، تورکمن، آذر، تاتار، یاقوت، باشــقیرد، چوواش، قاره‌چای، آلتای، خکس، قاره‌قلپاق، نۆغه‌ی تیللری اورال-آلتای تیللری عایله‌ســی‌نینگ تورکي تیللر گروهی ترکیبیگه کیره‌دیلر. بو خلقلرنینـگ تیلی، ادبیـاتی، عرف-عـادتی معلوم مـدتگچـه مشترک بۆلیب، کېینچه‌لیک، تدریجي جریان محصولی صفتیده اۆزی‌نینگ مستقل تیلی، مستقل ادبیاتیگه اېگه بۆلگن خلقلر قیافه‌سیده اۆز ترقیاتی یۆلینی باسیب کېلگن و کېلماقده.

الف) اۆزبېک تیلی اۆزبېک ملتی‌نینگ ملي تیلی دیر

اۆزبېک تیلی و اۆزبېک خلقی‌نینگ ناملنیشــی انچه مرکّب و مناظره‌لی مســأله دیر، چونکه هر قنده‌ی خلق اۆزی و اونینگ تیلیگه بېریلگن نامگه نســبتاً قدیمیراق دیر. تأریخی‌نینگ تورلی پاغانه‌ســیده تورلی نام بیلن اتلگن بۆلیشــی ممکن. چنانچه، اۆزبېک خلقی و اونینگ کېلیب چیقیش تأریخی هم اونینگ نامیگه نسبتاً قدیم‌راققه باریب تقه‌له‌دی. شونگه کۆره اۆزبېک خلقی و اونینگ تیلی «اۆزبېک» نامینی آلگندن انچه آلدین – ۱۳-میلادي عصر-نینگ ایکّینچی یرمیدن شــکللنـه بـاشــلـه‌گن. اۆزبېـک ادبي تیلی اوزاق دوام اېتگن تـدریجي ترقیـاتگـه اېگـه

(Abdurahmonov va Rustamov, 1982, p. 31). تیل‌شـــناس عالملر اۋزبېک ادبي تیلی‌نینگ تأریخینی، بیزگچه یېتیب کېلگن یازمه یادگارلیکلرگه سویه‌نیب، اوچته کتّه دورگه بۆله‌دیلر:

۱. قدیمگی تورکي ادبي تیل؛

۲. اېسکی اۋزبېک ادبي تیلی؛

۳. حاضرگی اۋزبېک ادبي تیلی .(Tursunov va O‘rinboyev, 1982, p. 20)

قدیمگی تورکي ادبي تیل دوری ۵-۱۳-میلادي عصرلرنی اۋز ایچیگه آله‌دی. بو دورگه ۵-۱۳-عصرلرده یره‌تیلگن اۋرخون-اېنه‌سای یازمه یادگارلیکلری، محمود کاشغري‌نینگ «دېوانِ لغات الترک»، یوسف خاص حاجب‌نینگ «قوتدغو بیلیگ»، احمد یوگنکي‌نینگ «هبة الحقایق» («عتبة الحقایق») کبی اثرلری و باشقه‌لر کیره‌دی. شونی تأکیدلش ضرور که، بو دورده یره‌تیلگن علمي و ادبي یادگارلیکلر برچه تورکي خلقلر اوچون عمومي حسابلنه‌دی. (Tursunov va O‘rinboyev, 1982, p. 25)

اېسکی اۋزبېک ادبي تیلی دوری ۱۳-میلادي عصرنینگ ۲-یرمیدن باشلنیب، ۱۹-میلادي عصرنینگ آخریگچه دوام اېتگن زماننی اۋز ایچیگه آله‌دی. بو دورگه شو عصرلر ایچیده یره‌تیلگن حافظ خوارزمي، «محبتنامه» مؤلفی خوارزمي، امیري، حیدر خوارزمي، سکّاکي، لطفي، آتایی، امیر علیشېر نوایی، ظهیرالدین محمد بابر، مشرب، مونس، مقیمي، آگهي، عوض اۋتر کبی شاعر و یازووچیلرنینگ اثرلری کیره‌دی .(Abdurahmonov va Rustamov, 1982, p. 30)

حاضرگی اۋزبېک ادبي تیلی دوری اېسه ۲۰-عصر-باشیدن باشلنیب، حاضرگی کونگچه دوام اېتیب کېله‌یاتگن دورنی اۋز ایچیگه آله‌دی. دېمک، حاضرگی اۋزبېک ادبي تیلی بیر عصردن کۆپراق وقت ایچیده هر جهتدن تکامللشگن ادبي تیل صفتیده اۋز موجودیتیگه دوام اېتیب کېلماقده. بو یوز ییلدن کۆپراق زمان ایچیده اۋنلب شاعر و یازووچیلر اۋزلری‌نینگ قیمتلی اثرلری بیلن اۋزبېک ادبیاتینی جهان ادبیاتی کاروانی بیلن، سۆزنینگ حقیقي معناسیده، هم‌نوا قیلیب کېلماقده‌لر. شونینگدېک، حاضرگی کونده اۋزبېک تیلی اۋزبېکستان جمهوریتی‌نینگ دولت تیلی صفتیده تیک قامت بیلن برچه ساحه‌لرده عمل قیلیب کېلماقده. بیرلشگن ملتلر تشکیلاتی منبریدن ینگره‌ماقده. کۆپچیلیک ایلغار مملکتلر بیلیم یورتلریده اۋزبېک تیلی و ادبیاتی بۆلیملری آچیلماقده.

بو شونی کۆرسته‌دی که، اۋزبېک تیلی و اۋزبېک خلقی اوزاق تأریخي دور ایچیده تدریجي ترقیات نتیجه‌سیده ۱۳-میلادي عصرنینگ ایکّینچی یرمیگچه یگانه تیلده سۆزلشگن «تورک»

ملتیدن اۉســیب چیققن تـأریخي حقیقت دیر. دېمک، اۉزبېک تیلی و اۉزبېک خلقی‌نینگ شـکللنیشـیده نه روسـلرنینگ، نه‌ـده باشـقه بیر ملت‌نینگ قۉلی بار، بلکه بو، اچّیق بۉلسـه‌ـده، تأریخ جبری‌نینگ محصولی دیر.

شــونده‌ی ایکن، بوگونگی کونده اۉزبېک تیلینی مســتقل تیل ایمس، تورک تیلی‌نینگ شېوه‌لریدن بیری دیر، دېیش تأریخي حقیقتگه قرشی توریش دېمک دیر.

«اۉزبېک» اتمه‌ســی خلقیمیز و تیلیمیزگه نسـبتاً میلادي ۲۰‌ـعصرـنینگ باشـلریدن باشـلب ایشله‌تیلگن بۉلسه‌ـده؛ لطفي، آتایی، سکّاکي، نوایی، بابر، مشرب، آگهي کبی شاعرلر اۉزلرینی اۉزبېک ایمس، تورک دېگن بۉلســه‌لرـده، اولرنی تورک ادبیاتی تأریخی نماینده‌ســی دېب ایته آلمه‌یمیز. چونکه اولر حاضرگی کونده تورک نامی بیلن اته‌لووچی ملت ادبیاتی تأریخیگه ایمس، اۉزبېک دېب اته‌لووچی ملت ادبیاتی تاریخیگه کیریتیلگن ســیمالر دیر. بو شــاعرلر اثرلرینی اۉزبېکلردن باشــقه برچه تورکي خلقلر ترجمه‌ده اۉقییدیلر. شــونینگدېک، اۉزبېکلر هم باشــقه تورکي خلقلر ادبیاتی تأریخیگه کیریتیلگن سیمالر اثرلرینی ترجمه‌ده اۉقییدیلر. دېمک، حاضرگی کونده تورکي خلقلر و تورکي تیللر تورلی تاریخي سـببلرگه کۉره هر بیری مستقل ملت و مسـتقل تیل صـفتیده شـکللنیب بۉلگن. تیل‌شـناسـلیک تاریخیده قرینداش بۉلگن، حتا بعضـاً قرینداش بۉلمه‌گن کیچیک قبیله و ایلتلر تیللری تدریجي یقینلشــوو نتیجه‌ســیده اوزاق زمان محصــولی صــفتیده یگانه تیلگه ایلنیش، یاکه عکســینچه، کېنگ حدودده یشــاوچی یگانه تیل نماینده‌لری بیرـبیریدن اوزاقلشــیب، تورلی خلقلرگه، تورلی تیللرگه بۉلینیب کېتیش حادثه‌ســی کۉپلب اوچره‌یدی. بونگه تورکي تیللردن تشــقری، ســلاویان و لاتین تیللرینی مثال قیلیب کۉرســتیش ممکن. اولرنینگ هر بیری معلوم بیر دور ایچیده اۉز ســۉزلاوچیلریگه ایگه بۉلگن تیریک تیل بۉلگن بۉلســه‌لرـده، حاضرگی کونده بیر نېچه مســتقل تیللر اوچون اســاس بۉلگن اۉلیک تیل حسابلنه‌دی.

ب) اۉزبېک ادبي تیلینینگ شېوه‌لرگه مناسبتی

اۉزبېک تیلی کۉپ لهجه‌لی تیل حســابلنه‌دی. بو اونینگ مرکّب تأریخي ترقیات یۉلینی باســیب اۉتگن‌لیگی، بوگونگی اۉزبېک ملتی اۉتمیشــده خیلمه‌ـخیل ایتنیک ترکیبگه ایگه بۉلگن‌لیگی بیلن بېلگیلنه‌دی.

اۉزبېک ملي تیلینی تشکیل ایتووچی تورلی شېوه‌لرنی اوچ لهجه‌گه بیرلشتیریش ممکن. بولر: ۱) قرلوق‌ـچیگیل‌ـاویغور لهجه‌سی؛ ۲) قیپچاق لهجه‌سی؛ ۳) اۉغوز لهجه‌سی.

لهجه‌لر اؤز ارا فرقلی خصـــوصـــیتلرگه ایگه. بو فرقلر، ایتیلگنیدیک، لهجه‌لرنینگ هر بیری دســـتلب هر خیل قبیله یا که قبیله بیرلشـــمه‌لری‌نینگ تیلی بؤلگن‌لیگی بیلن باغلیق دیر. اؤزبیک ادبي تیلی‌نینگ ترقیاتیده اجره‌لیش و بیرلشـــیش بیر وقتده یوز بیرگن. زیرا، ۱۴ـعصرـــگه کیلیب، ایســکی اؤزبیک تیلی‌نینگ باشـقه تورکي تیللردن فرقلنیشـی، اجره‌لیشـی کوچه‌یگن. بو اونینگ ایچکی لهجه‌لری‌نینگ بوتون حالگه کیله باشـلشـی، اولر آره‌سـیده‌گی فرقلرنینگ معلوم درجه‌ده سـوسـه‌ییشـی بیلن بیلگیلنه‌دی. بو تاریخي، اجتماعي-سـیاسي جریانلر بیلن باغلیق حادثه دیر. اؤزبیک تیلی‌نینگ لهجه و شیوه‌لری اوزاق اؤتمیشـده اؤزبیک خلقی‌نینگ تاریخي ترقیاتی بیلن باغلیق روشـده اؤز ارا عمومیلیک کسب ایتیب، یگانه اؤزبیک تیلینی تشکیل ایتیب بارگن. لیکن اولر اؤز مســـتقللیگینی تأمینلاوچی فرقلرنی ســـقلب قاله‌ویرگن. مثلاً، اؤزبیک تیلی‌نینگ قیپچاق لهجه‌سیده قیپچاق تیللری‌نینگ خصوصیتلریدن بؤلگن سینهارمونیزم تؤلیق سقلنگن. شو باعثدن اونینگ اونلی فؤنیملری مقداری ۹ ته. سـؤز باشـیده /یٔ/ تاووشـی اؤرنیده /ج/ تاووشـی قؤلله‌نیلیشـی، /ف/ تاووشـی‌نینگ دیرلی قؤللنمس‌لیگی، /خ/ تاووشـی‌نینگ /هـــ/ طرزیده ایتنلیگی، سـؤز اؤرته‌سـی و آخریده /غ/ تاووشـی‌نینگ /و/ طرزیده تلفظ ایتیلیشـی، آلتیته کیلیشـیک شـکلی‌نینگ تؤلیق سـقلنگن‌لیگی و باشـقه لیکسـیک فرقلر (چیچه - ینگه، بؤله - خاله‌بچه)، تولوپ (جونلی ایسّـیق پؤسـتین)، لاچیره، غلمیندی، کولچه‌تای، جنچمیچ (طعام تورلری) بو لهجه‌نینگ نسبي مستقللیگینی کؤرسته‌دی. بونده‌ی فرقلرنی قرلوق-چیگیل-اویغور و اؤغوز لهجه‌لریده هم کوزه‌تیش ممکن. عموماً آلگنده، لهجه‌لر فؤنیتیک، مؤرفولوژیک و لیکســیک جهتدن اؤز ارا و ادبي تیلدن فرقلنیب توره‌دی. لیکن بونده‌ی اؤزیگه خاص تفاوتلرگه قره‌مه‌ی، اؤزبیک تیلی‌نینگ برچه شـیوه و لهجه‌لری ارا عمومیلیک اسـتواررراق دیر. بو فرقلر اؤزبیک ادبي تیلینی باییتیشـگه خدمت قیله‌دی. شـو باعثدن هم شیوه و لهجه‌لرگه اؤزبیک ملي تیلی‌نینگ قویی شـکلی و اؤزبیک ادبي تیلی‌نینگ ایچکی امکانیتی صـفتیده قره‌له‌دی همده اولردن اونوملی و عاقلانه فایده‌لنیش طلب قیلینه‌دی. ادبي تیل ایســه ملي تیل‌نینگ یوقاری کؤرینیشی صفتیده مذکور امکانیت‌نینگ واقعیتگه ایلنگن محصولی دیر (Sayfullayeva, 2005. p. 12)

اؤزبیک ملي تیلی‌نینگ لهجه‌لری آره‌ســیده، عادتده، قرلوق-چیگیل-اویغور لهجه‌ســی اؤزبیک ادبي تیلی‌نینگ تیه‌نچ منبعلری دیب قره‌له‌دی. بو لهجه‌گه تاشــکینت، اندیجان، فرغانه، نمنگان، جیزّه‌خ، سـمرقند، بخارا، قرشی، اؤش، مرغیلان، جلال‌آباد، ترمذ و باشـقه شـهرلرنینگ شیوه‌لری کیره‌دی. بعضـی عالملر اؤزبیک ادبي تیلی معیارلرینی بیلگیلشـده تاشکینت شیوه‌سی تاووش جهتدن، اندیجان، فرغانه شـیوه‌لری صرفي جهتدن تیه‌نچ شـیوه دیگن بیریاقلمه فکرنی

ایلگری سوره‌دیلر. اصلینی آلگنده، ا.ک.بارافکوف قید قیلیب اۋتگنیدېک، اۋزبېک تیلی‌نینگ بیرارته شېوه‌سینی هم ادبي تیلگه همه جهتدن اساس بۆلگن دېب ایتیب بۆلمه‌یدی. چونکه اۋزبېک تیلی‌نینگ برچه لهجه‌لری اۋزبېک تیلی‌نینگ ترقیاتیگه معلوم بیر درجه‌ده حصه قۆشگن. بیری‌نینگ ادبي تیلگه تأثیری کوچه‌یگنده، ایکّینچیسی‌نیکی سوسه‌یگن بۆلیشی ممکن. مثلاً، اندیجان، فرغانه شېوه‌لریده اۋزبېک ادبي تیلیگه خاص اېنگ کۆپ ترقلگن گرامري شکللردن بیرینی - حاضرگی زمان فعلی‌نینگ -یه‌پ افّیکسی واسطه‌سیده یسه‌لووچی شکلینی بېرگن دېیله‌دی. لېکن بو شکل قیپچاق لهجه‌لریده هم عیناً شونده‌ی قۆللنه‌دی. بیر قره‌شده ادبي تیلدن بیرمونچه اوزاقراق دېب تصور قیلینه‌دیگن قیپچاق لهجه‌سی‌نینگ مۆرفولوژیسی (اونده‌گی سینهارمونیزم قانونینی نظرده توتمه‌سک) ادبي تیل مورفولوژیسی بیلن عیناً دیر. یا که ادبي تیلگه فۆنېتیک جهتدن اساس دېیلگن تاشکېنت شېوه‌سیده /خ/ و /هـ/ تاووشلری، قرتقیچ و توشوم کېلیشیکلری شکللری فرقلنمه‌یدی. قیپچاق شېوه‌لریده اېسه اولر قطعي فرقلنه‌دی. قیپچاق شېوه‌لری‌نینگ ادبي تیل لغتینی، خصوصاً، اونینگ چارواچیلیک اتمه‌لری تیزیمینی رواجلنتیریشده، ادبي تیل‌نینگ اسلوبي امکانیتلرینی بایتیشده کتّه حصه‌سی بار. مثلاً، قیرقیم، اۋتاو، تۆل، سریمای، چکّی، چلاپ، اولاق، ساولیق کبی عمومي و چارواچیلیک اتمه‌لری، قویروق، باوور، آق پتیر، تباق، کولچه‌تای، لاچیره سینگری آشچیلیک اتمه‌لری ادبي تیلگه قیپچاق شېوه‌لریدن کیریب کېلگن .(Sayfullayeva, 2005. p. 13)

ادبي تیل‌نینگ رواجلنیشیگه اۋزبېک تیلی‌نینگ اۋغوز لهجه‌سی هم معلوم درجه‌ده حصه قۆشگن. بونینگ اوچون ادبي تیلده‌گی یاشوللی، اۋغلان، بویان، قیدین، قاره‌گۆز کبی قطار سۆزلرنی مثال صفتیده کېلتیریش کفایه. دېمک، اۋزبېک ادبي تیلی‌نینگ تره‌قیاتیده برچه لهجه و شېوه‌لر بیرده‌ی منبع بۆلیب خدمت قیلگن. بونده اولرنینگ بیرارته‌سیگه استوارلیک مقامینی بېریش ممکن اېمس. حاضرگی کونده اۋزبېکستان‌ده ادبي تیل و شېوه‌لر مناسبتی مسأله‌سیده اوزلوکسیز انتیگراسیون جریانی کېچه‌ییب بارماقده. اۋزبېک خلقی‌نینگ حیاتي سوادی آشیب بارگنی، معیشي-تورموشی‌نینگ توبدن اۋزگرگنلیگی، تعلیم تیزیمی‌نینگ یوقاری درجه‌ده‌لیگی، مطبوعات و تلویزیون‌نینگ رواجلنگن‌لیگی، مدني ساحه‌ده عملگه آشیریله‌یاتگن تدبیرلر اۋزبېک ادبي تیلی و شېوه‌لرینی بیر-بیریگه یقینلشتیرگن. خلق شېوه‌لریگه ادبي تیل تأثیری‌نینگ تدریجي سینگیب باریشی دوام اېتیب بارماقده .(Sayfullayeva, 2005. p. 14)

ج) اؤزبېک خلقی و اؤزبېک تیلی‌نینگ ناملنیشی

«اؤزبېک خلقی»، «اؤزبېک ملتی» نامینی آلگن خلق جوده قدیمي تأریخگه اېگه بؤلگنیدېک، اونینگ تیلی‌نینگ ناملنیشی هم تورلی دورلرده تورلیچه بؤلگن. «اؤزبېک» دېگن نام‌نینگ مذکور ملتگه و اونینگ تیلیگه نسـبتاً قؤللنیشـی اکتوبر تؤنتریشـیدن کېین باشـلندی. اونگچه اروپا تورک‌شناسلری اؤزبېکستان حدودیده یشاوچی اؤتراق اهالیگه نسبتاً «سرت» سؤزینی قؤلله‌گنلر. «سرت» سؤزی‌نینگ لغوي معناسی حلی مناظره‌لی دیر. محمود کاشغري اونی «سوداگر» معناسیده قؤللنگن‌لیگینی بیلدیره‌دی (کاشغری، ۱۳۸۳، ص. ۲۳۹).

«سرت» سـؤزی هر حالده اېتنیک نام اېمس. بو نام شـهر اهالیسـیگه کؤچمنچیلر و صـحراییلر تامانیدن قؤییلگن. شـونینگ اوچون نوایی و بابر سرت اتمه‌سـینی فارس-تاجیکلرگه نسـبتاً قؤلله‌گنلر. (Navoiy, 2000, p. 7). عموماً، ۱٦-عصرگچه اؤرته آسیا شهرلریده یشاوچی تاجیک اهالیسـی سرت دېییلگن. شـیباني خان حاکمیتیدن کېین بو یېرلرده‌گی اؤتراق تورکي اهالی هم کؤچمنچی اؤزبېکلر تامانیدن سرت دېب یورتیلگنی معلوم.

شـونینگدېک، «اؤزبېک تیلی» تورلی تأریخي دورلرده - تورک تیلی، تورکي تیل، تورکچه، تورکسـتانچه، چیغتای لفظی، اؤرته آسـیا تورکیسـی کبیناملر بیلن اته‌لیب کېلگن. محلي خلقلر حـاضرگی کونـده اؤزبېـک دېـب اتـه‌لووچی خلقنی «تورک» و اونینـگ تیلینی «تورکي» دېـب یوریتگنلر. علیشـېر نوایی‌نینگ «محاکمة‌اللغتین» اثریده اؤزبېک خلقینی تورک و اونینگ تیلینی تورک تیلی دېب اته‌یدی: «بو سـؤزلردین خصـم مونداق بیلمه‌سـون و مدعی بو نوع گمان قیلمه‌سـون که، مېنینگ طبعیم تورک لفظیغه ملایم توشـگن اوچون تعریفیده مبالغه اظهار قیلورمېن... بو غریب معنی اداسیده تورکچه‌ده بو مطلع بار... .(Navoiy, 2000, pp. 7-17)

«تورک» سـؤزی محمود کاشـغري‌نینگ «دېوان لغات الترک» اثریده‌یاق کېنگ معناده تورکي خلقلرگه نسبتاً و تار معناده شرقي تورکلرگه نسبتاً قؤللنگن. «اؤزبېک نامی اېسه حاضرگی اؤزبېک خلقی‌نینگ بیر قسـمینی تشـکیل اېتووچی قیپچاق اوروغیگه منسـوب بؤلگن قبیله‌لرگه نسـبتاً ایشله‌تیلگن.

تورک نامی اؤرته آسـیا، قزاقسـتان، قفقاز، والگا دریاسـی بؤیی خلقلریگه نسـبتاً هم قؤللنگن‌لیگیدن، اؤزبېک تیلینی اولردن فرقلش اوچون تورکسـتانچه، چیغتایچه، اؤرته آسـیا تورکچه‌سی دېب هم نامله‌گنلر.

شونی تأکیدلش کېره‌ک که، چیغتای اتمه‌سی مۉغوللر استیلاسیدن کېین پیدا بۉلگن. چینگیزخان، وفاتیدن آلدین‌راق باسیب آلگن اۉلکه‌لرنی اۉغیل و نبیره‌لری اۉرته‌سیده تقسیمله‌گن. شونده مرکزي آسیا اۉرتنچه فرزندی چیغتای‌گه بېریلگن. چیغتای خان حاکمیتیگه قره‌یدیگن یېرلر «چیغتای یورتی»، «چیغتای ایلی»؛ ایلتلر اېسه «چیغتای اولوسی»؛ بو حدودده یره‌تیلگن ادبي، تأریخي اثرلر دورلر اۉتیشی بیلن «چیغتای ادبیاتی»، اونینگ تیلی صنعي روشده «چیغتای تیلی» نامی بیلن یوریتیله‌دیگن بۉلگن. دېمک، چیغتای اتمه‌سی حکمدار نامی بیلن باغلنگن اتمه دیر.

علیشېر نوایی «میزان الاوزان» اثریده «چیغتای» سۉزینی «تورک» سۉزی بیلن مترادف شکلده قۉلله‌یدی: «... عجم شعراسی و فرس فصحاسی هر قیسی اسلوبده کیم سۉز عروسیغه جلوه و نمایش بېریب اېردیلر، تورک تیلی بیله قلم سوردوم و هر نېچوک قاعده‌ده کیم معنی ابکاریغه زینت و آرایش کۉرگوزوب اېردیلر، چیغتای لفظی بیله رقم اوردوم. (Navoiy, 2000, p. 216)

بیراق «خزاین المعاني»ده «چیغتای» سۉزینی اوروغ و قبیله معناسیده هم کېلگن:
نوایی اۉیله اولوس خانیغه اېرور عاشق،
که تورک قوللری جۉجی دور انینگ و چیغتای. (Navoiy, 1991, p. 532)

اۉزبېک خلقی‌نینگ کېلیب چیقیشی تأریخی، اونینگ ناملنیش تأریخی خصوصیده س. پ. تالستوف، ا. یو. یکوبوفسکي، ی. غ. غلاموف، ل. و. اۉشانین، م. وهابوف، ب. احمدوف، ای. جبّاروف کبی عالملرنینگ هر خیل طرزده‌گی تدقیقاتلری موجود. اۉزبېک اتمه‌سی گرچه «اۉزی-بېک» - اۉزیگه بېک، مستقل بېگلیک کبی معنالرنی بیلدیرگن سۉز دېب یوریتیله باشله‌گن بۉلسه هم، قدیم بو سۉز نیمه‌نی انگلتگنی انیق اېمس.

اۉزبېک سۉزی‌نینگ کېلیب چیقیشی و قۉللنیشی حقیده حاضرچه اېنگ سۉنگگی معلومات پروفیسور خ. دانیاروف مقاله‌سیده انچه مفصل بېریله‌دی. مقاله‌ده بیز اوچون ینگی فکر مؤلف‌نینگ اۉزبېک اتمه‌سی‌نینگ ۱۱-عصرده هم ایشله‌تیلگنی حقیده‌گی انیق منبعلرگه سوینیب کېلتیرگن ملاحظه‌سی دیر. شونینگدېک، بو نام بیلن اته‌لووچی قوملرنینگ حاضرگی اۉزبېکستان، مرکزي آسیا و حتا عرب مملکتلری حدودیده هم انچه ایلگریدن بېری یشب کېله‌یاتگن‌لیگیگه قوییده‌گی مثاللر جوده یارقین دلیل بۉله آله‌دی. مثلاً، ۱۱-عصرده سوریه‌ده یشه‌گن عرب تأریخچیسی اسامه ابن منقذنینگ «کتاب‌الاعتبار» («عبرتلی کتاب») دېگن اثریده یازیلیشیچه، «اۉزبېک» قومیگه منسوب بۉلگن کیشیلر اۉشه وقتده‌یاق عربستان‌ده انچه موقع اېگلّه‌گنلر و اروپالیکلرنینگ صلیب یوریشلریده مسلمانلر تامانیده توریب جنگ قیلگنلر.

نوایی اثرلریده اۋزبېک سۈزی اېتنیک نام معناسیده بیر نېچه جایده کېله‌دی. اولر جمله‌سیدن «نسـایم المحبت»ده حبّي خواجه حقیده معلومات بېریب، قوییده‌گیلرنی یازه‌دی: «مولودی خوارزم ولایتی و نواحیسـیدین دور. انینگ اوصـافی تورک و اۋزبېک خلایقی آره‌سـیده اندین کۈپرک و مشـهورراق دور که، شرحغه احتیاجی بۈلمه‌غه‌ی. ییگیتلیکده اۋتوبدور، ییگیتلر سروری حبّي خواجه دېرلر. (Navoiy, 2002, p. 202) یاکه میزان الاوزان اثریده قوییده‌گی سـطرلرنی اۋقییمیز: «چونکه اۋزانلرنینگ اۋزماغی و اۋزبکلرنینگ بودی-بودایی هیچ وزن بیله راسـت اېمس اېردی، انگه تعرض قیلیلمه‌دی، اگرچه اثرلری باردور، اما انینگ عروض علمیغه دخلی یۈقتور. (Navoiy, 2002, p. 63)

نوایی‌دن کېین ۱۶-عصرده باشلریده اۋزبېک خلقی و اونینگ تیلی اۋزبېک نامی بیلن هم یوریتیلگن. بونی محمد صالح‌نینگ «شیباني‌نامه»سیدن کېلتیریلگن قوییده‌گی بیتدن هم بیلیش ممکن:

حالی انینگ یېری تورکستان دور　　　اۋزبېک اېلیگه معظم خان دور
(Solih, 1989, p. 152).

شـیباني‌خان دشـتِ قیپچاق‌دن باسـتیریب کیرگندن سـۈنگ کۈچمنچیلر بیلن یېرلی قبیله‌لر اره‌لشـیب کېته‌دیلر. شـو طفیلی اۋزبېک دېگن نام کېینچه‌لیک کېنگ قۈلله‌نه باشـله‌گن. اۋزبېک خلقی و اونینگ تیلی قیسی نام بیلن اتلمه‌سین، شو خلق‌نینگ بیردن-بیر علاقه واسطه‌سی بۈلیب کېلدی.

د) اۋزبېکلر- «تورک» اتمه‌سی‌نینگ یگانه وارثی

ییگیرمنچی عصر-باشـلریده کیچیک آسیا حدودیده آتا تورک باشـچیلیگیده تورکیه جمهوریتی تأسیس اېتیلدی و اۋشـنگچه عثمانلی تورکچه‌سی نامی بیلن یوریتیلیب کېلگن تیل «تورک تیلی» نامی بیلن ینگی تأسـیس اېتیلگن تورکیه جمهوریتی‌نینگ رسـمي دولت تیلی صـفتیده قبول قیلیندی. تورکیه جمهوریتی قالگن تورکي خلقلر بیلن کېنگشـمسـدن «تورک» سـۈزیگه اېگه چیقمه‌گنده، بلکه تورک سـۈزی اېنگ اوّلا اۋزبېکلرگه میراث بۈلیب اۋتگن بۈلردی. تأریخي و حقوقي جهتدن اۋزبېکلر بونگه حقلی اېدیلر. چونکه حاضرگی کونده برچه تورکي خلقلر اوچون مشـترک میراث حسـابلنگن «دېوان لغات الترک»، «قوتدغو بیلیگ»، «هبة الحقایق» کبی اثرلر تیلی حاضرگی اۋزبېک ادبي تیلی اسـاسـلنگن قرلوق-چیگیل-اویغور، شـونینگدېک، قسـماً قیپچاق، اۋغیز لهجه بیرلیگی اسـاسـیده یازیلگن. بونینگ یانیده، اۋن اوچینچی-اۋن تۈقّیزینچی میلادي عصرلر آره‌سـیده تورکي تیلده یره‌تیلگن اثرلرنینگ دېیرلی برچه‌سـی ینه اۋشـه –

قرلوق-چیگیل-اویغور، قسماً، قیپچاق، اۉغیز لهجه‌لری اساسیده شکللنگن تیلده، یعنی اېسکی اۉزبېک تیلیده یازیلگن. چونکه بو تیل اکثریت تورکي سلاله‌لرده سرای تیلی صفتیده قۉللنیلیب کېلگن و شونینگ اوچون اېسکی اۉزبېک تیلی «خاقانیه تیلی»، «خاقاني تورکچه»، «چیغتای تیلی» کبی ناملر بیلن هم اته‌لیب کېلگن. دېمک، تورک دنیاسی‌نینگ حقیقي وارثی بیز اۉزبېکلرمیز. شونینگ اوچون هم نوایی حقلی روشده:

اگر بیر قوم، گر یوز، یۉقسه مینگ دور
معین تورک اولوسی خود مېنینگ دور
آلیبمېن تحتِ فرمانیمده آسان
چېریک چېکمه‌ی ختادین تا خراسان
خراسان دېمه کیم، شیراز و تبریز
که قیلمیشدور نیِ کلکیم شکرریز
کۉنگول بېرمیش سۉزومگه تورک، جان هم
نې یالغوز تورک، بلکه تورکمان هم
نې ملک ایچره که بیر فرمان ییباردیم
انینگ ضبطیغه بیر دېوان ییباردیم
(نوایی، ۱۴۰۲، ص. ۴۴۴).

- دېب دعوا قیله‌دی

درحقیقت، بیز اۉزبېکلر وارثی بۉلگن «خاقانیه تورکچه‌سی»نی یاکه بوگونگی تعبیر بیلن ایتگنده، اېسکی اۉزبېک تیلینی امیر علیشېر نوایی «تورک تیلی» دېگن و حاضرگی تورکیه تورکچه‌سینی «روم تیلی»، «رومي تیل» یاکه «تورکماني تیل» دېگن. نوایی اثرلریده «روم تیلی» اتمه‌سینی بیر قنچه جایده اوچره‌تیش ممکن. چنانچه، حضرت نوایی «نسایم المحبت» اثریده سعید عمادالدین نسیمي حقیده معلومات بېرر اېکن، قوییده‌گیلرنی یازه‌دی: «عراق و روم طرفیده‌غی ملکدین اېرکندور. رومي و تورکماني تیل بیله نظم ایتیبدور و نظمیده حقایق و معارف بغایت کۉپ مندرج دور. مذکور بۉلغان ملک اهلیغه انینگ شعری مقابله‌سیده همانا که شعر یۉق دور. همانا تقلید اهلی انی مذهبیده قصور تهمتیغه متهم قیلیب، شهید قیلدیلر. مشهور مونداق دور که، تېریسین سۉیر حکم بۉلوبدور. اول حالتده بو شعرنی دېبدور که،

نظم:

قبله دور یوزونگ، نگارا، قاشلرینگ محرابلر
صورتینگ - مصحف، ولې خال و خطینگ – اعرابلر

و بو شعرنینگ تخلصی اوشبو مدعاعه دال دور کیم

نظم:

ای، نسیمي، چون میسر-بۉلدی اقبالِ وصال
قۉی، تېرینگنی سۉیسه‌لر سۉیسون بو پلید قصابلر
(Navoiy, 2001, p. 474).

بو سطرلر شونی کۉرسته‌دی که، نوایی اۉشه زمان عثمانلی تورکچه‌سینی «تورک تیلی» اېمس، «روم تیلی» یاکه «رومي تورکچه» و حاضرگی تورکیه حدودینی اېسه، «روم ملکی» دېگن. اَیریم

تأریخي منبعلرده جلال الدین محمد بلخي‌نینگ «رومي» دېییلیشی هم نوایی‌نینگ سعید عمادالدین نسیمي‌نی «روم و عراق طرفیده‌غی ملکدین اېرکندور» دېگنینی تصدیقله‌یدی. چونکه سعید عمادالدین نسیمي عراق تورکمنلریدن بؤلیب، کؤپراق عمرینی تورکیه و سوریه‌ده اؤتکزگن.

یوقاریده ایتگنیمیزدېک، ییگیرمنچی عصرـ باشلریده یگانه مستقل تورکي مملکت بؤلگن حاضرگی تورکیه جمهوریتی باشقه تورکي خلقلر بیلن حساب-کتاب قیلمسدن تورک نامیگه فقط اؤزی اېگه چیققن. بو نرسه خلق ارا میثاقلر اساسیده حجتلشتیریلگن. شونینگ اوچون هم حاضرگی کونده تورک دېگنده فقط تورکیه مملکتی وطنداشی و تورک تیلی دېگنده فقط شو مملکت‌نینگ رسمي دولت تیلی توشونیله‌دی. بو بیلن قالگن تورکي خلقلر تورک سؤزیدن محروم اېتیلگنلر. اگرچه «تورکستان» سؤزی اؤرته آسیا، چین و افغانستان مملکتلریده «شمالي تورکستان»، «شرقي تورکستان» و «جنوبي تورکستان» ناملری بیلن حاضرگچه یشب کېله‌یاتگن بؤلسه-ده، بو جغرافي حدودده یشاوچی خلقلر تیلی تورک تیلی یاکه اؤزلری تورک خلقی دېب اتلمه‌یدیلر. بلکه هر بیری اؤز اېتنیک نامی بیلن – اؤزبېک، قزاق، تورکمن، اویغور نامی بیلن اتله‌دی. شو سببلی انگلیس و روس تیللریده برچه تورکي خلقلرنی عموملشتیرووچی «Turkic» و «тюркский» سؤزلری پیدا بؤلگن. دېمک، بوگونگی کونده تورکیه تورکچه‌سی انگلیس تیلیده «Turkish language» و تورکي تیللر «Turkic languages» اتمه‌لری بیلن افاده‌لنه‌دی. روس تیلیده اېسه تورکیه تورکچه‌سی «турецкий язык» و تورکي تیللر «тюркские языки» دېیله‌دی. شونینگدېک، اؤزبېک تیلیده هم تورک تیلی دېگنده تورکیه تورکچه‌سی، تورکي تیللر دېگنده اېسه آنه تورک تیلیدن اؤسیب چیققن برچه تورکي تیللر توشونیله‌دی. شونینگ اوچون هم بوگونگی کونده «بیز اؤزبېک اېمسمیز – تورکمیز، تیلیمیز اؤزبېک تیلی اېمس - تورک تیلی دیر» دعواسی تورکي خلقلرنی بیرلشتیریشگه اېمس، ایریشگه خدمت قیلیشی تورگن گپ.

سؤنگیچ

تورکي تیللر ایچیده تورک تیلی اساس، قالگنلری تورک تیلی لهجه‌لری دېیدیگن دؤستلریمیزگه بیتّه سوالیم بار: برچه تورکي خلقلر اوچون اؤرتاق تیل قبول قیلیش احتیاجی توغیلسه، تورکي تیللردن قیسی بیرینی اساس قیلیب آلسه بؤله‌دی؟ تورک تیلینی اساس قیلیب آلسه، قالگن تورکي خلقلر: مېنینگ تیلیم‌نینگ اوندن نیمه کملیگی بار، دېب اعتراض بیلدیرمه‌یدی می؟! اؤزبېک تیلینی اساس قیلیب آلسه، قالگنلر عینِ سوالنی بېریشمه‌یدی می؟ کؤره‌سیز می؟! بیزنی سیاست اېمس، تأریخ‌نینگ جبری بونده‌ی بؤلیب تشله‌گن. هه، معجزه یوز بېرسه-یو، تورکي خلقلر سیاست و اقتصادده دنیا خؤجیینی بؤلیب قالسه، بلکه، اؤشنده یاشلریمیزنینگ اوتؤپیک

آرزولری رۉیابگه چیقر - برچه تورکي خلقلر بیر تیل، بیر ملت بۉلیب، یگانه بیراق آستیگه بیرلشر. بو اېسه قیامت قایم بۉلگونگه قدر عملگه آشمه‌یدیگن آرزو بۉلیب قاله‌وېره‌دی.

تورکي خلقلرنی «یگانه تورک ملتی» غایه‌سی اطرافیگه ییغیشنی آرزو قیلیب یورگن یاشلریمیز، افغانستانده اۉزبېکلرنی قیپچاق، قارلوق، مۆغول، تاتار، اَیماق، سادات کبی کیچیک-کیچیک گروهلرگه بۉلیب تشلش حرکتی و سیاستیدن خبرسیزلر شېکیلّی. اولرگه مېنینگ مصلحتیم - عملي تامانی بۉلمه‌گن اوتۆپیک آرزولر بیلن اۉزلرینی اَوره‌مسدن، بوتون کوچ-غیرتلرینی اۉزبېکلرنی جیپسلشتیریشگه، ملتیمیزنینگ اوروغ و قبیله‌لرگه پرچه‌لنیب کېتیشی‌نینگ آلدینی آلیشگه صرف قیلیشلری هم فرض، هم قرض دیر.

شونده‌ی اېکن، دنیانینگ تورلی جغرافي حدودلریده یشب کېله‌یاتگن تورکي خلقلرنینگ هر بیرینی اۉز نامی بیلن مستقل تیل و مستقل خلق صفتیده تن آلیب، دۉست، دۉغن و قرداش بۉلیب یشه‌سک، هم علمي جهتدن، هم عملي نقطهٔ نظردن اېنگ تۉغریسی، اېنگ معقولی شو بۉله‌دی. سیبیردن آمودریا قیرغاقلریگچه، آمودریا قیرغاقلریدن خزر دېنگیزی ساحللریگچه، خزر دېنگیزی ساحللریدن آق دېنگیز-و قاره دېنگیز ساحللریگچه بۉلگن کېنگ حدودده ازل-ازلدن یشب کېله‌یاتگن تورکي خلقلرنینگ قان‌قرداشلیگی ابدي بۉلسین!

فایده‌لنیلگن ادبیاتلر

کاشغری، محمود. (۱۳۸۳). *دیوان لغات الترک*. مترجم: حسین محمدزاده صدیق، تبریز: نشراختر.

نوایی، علیشېر. (۱۴۰۲). *خمسه*. نشرگه تیارلاوچی؛ لغت، آیت، حدیث و عباره‌لرنی شرحلاوچی: تاشقین بهایی، تهران: خراسان نشریاتی.

Abdurahmonov, G ‘., va Rustamov, A. (1982*). Qadimgi turkiy til.* Toshkent: O ‘qituvchi.

Navoiy, A. (1991). *Mukammal asarlar to’plami (Favoidul-kibar)*. 6-jild. Toshkent: Fan.

Navoiy, A. (2000). *Mukammal asarlar to’plami (Mizon-ul avzon)*. 16-jild. Toshkent: Fan.

Navoiy, A. (2000). *Mukammal asarlar to’plami (Muhokamatul-lug’atayn)*. 16-jild. Toshkent: Fan.

Navoiy, A. (2001). *Mukammal Asarlar To‘plami (Nasoyimul-muhabbat)*. 17-jild. Toshkent: Fan.

Sayfullayeva, R. (2005). *Hozirgi o’zbek tili*. Toshkent: O’MU.

Solih, M. (1989). *Shayboniynoma.* Toshkent: Adabiyot va san’at.

Tursunov, U., va O ‘rinboyev, B. (1982). *O ‘zbek adabiy tili tarixi.* Toshkent: O‘qituvchi.